

SPIS TREŚCI

WSTĘP	9
ROZDZIAŁ 1	
GENEZA I ROZWÓJ 2. PUŁKU ARTYLERII POŁOWEJ (OD 1931 ROKU: LEKKIEJ) LEGIONÓW W LATACH 1918–1939	15
1.1. Powstanie i udział żołnierzy 2. pap Leg. w walkach w latach 1918–1920 ...	15
1.2. Struktura organizacyjna pułku	26
1.3. Szkolenie i wychowanie żołnierzy w okresie międzywojennym	37
1.4. Zadania mobilizacyjne 2. pal Leg.	65
ROZDZIAŁ 2	
ZMAGANIA BOJOWE 2. PAL LEG. OD 1 DO 13 WRZEŚNIA 1939 ROKU ...	79
2.1. Sytuacja wojenna armii polskich w pierwszej połowie września	79
2.2. Udział 2. pal Leg. w bitwie granicznej oraz innych starciach od 1 do 5 września	89
2.3. Walki odwrotowe dywizjonów na szlaku bojowym od Gór Borowskich do Zakroczymia	107
2.4. Mobilizacja II rzutu i jego udział w działaniach wojennych	132
ROZDZIAŁ 3	
WYSIŁEK ZBROJNY 2. PAL LEG. OD 14 DO 29 WRZEŚNIA 1939 ROKU ...	159
3.1. Działania Wojska Polskiego po 13 września	159
3.2. Uczestnictwo dywizjonów i baterii 2. pal Leg. w obronie Modlina i Warszawy	170
3.3. Walki żołnierzy pułku w ramach zapasowego 55. pal	194
3.4. Losy żołnierzy 2. pal Leg. po kampanii wrześniowej	212

ZAKOŃCZENIE	220
BIBLIOGRAFIA	226
ANEKSY	235
WYKAZ SKRÓTÓW	248
SPIS FOTOGRAFII	252
WYKAZ SCHEMATÓW I TABEL	254
WYKAZ SZKICÓW	255

WSTĘP

Okres II wojny światowej wciąż cieszy się dużym i niesłabnącym zainteresowaniem badawczym historyków. Dotychczas powstało wiele opracowań dotyczących działań bojowych jednostek Wojska Polskiego w kampanii polskiej 1939 r. Istnieją jednak związki operacyjne, taktyczne oraz oddziały, których dzieje wojenne z września 1939 r. nie zostały dotąd wnikliwie poznane i opisane. Można do nich zaliczyć 2. pułk artylerii lekkiej Legionów, którego udział w kampanii wrześniowej nadal jest stosunkowo mało znany. W związku z tym autorka zdecydowała się podjąć badania w tym zakresie, aby wypełnić istniejącą lukę w polskiej historiografii.

Celem niniejszej pracy jest jak najpełniejsze ukazanie i jak najbardziej dokładne opisanie uczestnictwa w działaniach bojowych we wrześniu 1939 r. 2. pal Leg. oraz jego II rzutu, tzn. baterii przewidzianych dla II i III dywizjonu 55. pal rez. Należy podkreślić, że pododdziały II rzutu ostatecznie nie zostały w pełni oraz jako całość sformowane. Poszczególne baterie wzięły samodzielnie udział w walkach w ramach różnych formacji (grup i brygad).

Autorka podejmuje również próbę oceny czynów i dokonań wojennych żołnierzy baterii obu pułków. Zwraca przy tym uwagę, jakie znacznie miały one dla powodzenia całości akcji zbrojnych, prowadzonych przez oddziały i formacje w ramach których walczyli. W związku z przyjętym założeniem problemowym, nie porusza zagadnień dotyczących losów artylerzystów 2. pal Leg., którzy w kampanii wrześniowej walczyli w składzie innych oddziałów oraz w I/55. pal, mobilizowanym w Krakowie przez 6. pal z 6. DP.

Świadomie omawia udział 2. pułku artylerii polowej Legionów w walkach o granice Rzeczypospolitej w latach 1918–1920. Dokonuje charakterystyki szkolenia i wychowania artylerzystów w pułku, który w okresie pokojowym stacjonował na terenie garnizonu kieleckiego. Przedstawia przebieg mobilizacji 2. pal Leg. w 1939 r. Bez poznania tych, jakże ważnych, zagadnień nie byłoby możliwe zrozumienie wielu działań żołnierzy pułku w kampanii 1939 r.

Wydarzenia i wysiłki szkoleniowe z okresu 1918–1939 zdecydowały o ich przygotowaniu do zmagania wojennych.

Należy podkreślić, że we wrześniu 1939 r. żołnierze z baterii 2. pal Leg. oraz 55. pal podjęli walkę z oddziałami niemieckimi, które dysponowały znaczną przewagą. Jednak poza wyraźną dominacją sił wroga, na zachowanie i działania żołnierzy 2. pal Leg. w kampanii 1939 r. miało wpływ także wiele innych rozmaitych czynników. Należy wśród nich wymienić m.in.: charakter, szkolenie, wychowanie, doświadczenie i przygotowanie bojowe, a zwłaszcza możliwości posiadanego sprzętu i ilość posiadanej amunicji. Artylerzyści w większości prowadzili zmagania z dużym poświęceniem, do końca pełni wiary w zwycięstwo, walcząc przeważnie aż do chwili zupełnego wyczerpania amunicji lub śmierci.

Jak dotąd problematyka dotycząca udziału żołnierzy 2. pal Leg. w kampanii wrześniowej 1939 r. była rzadko poruszana. Dotychczas nie powstała całościowa monografia naukowa na ten temat. Pisząc tę pracę, autorka w dużej mierze czerpała informacje ze sprawozdań i relacji oficerów 2. pal Leg. z przebiegu kampanii 1939 r., zgromadzonych w Instytucie Polskim i Muzeum im. Generała Sikorskiego w Londynie,. Korzystała również z dokumentów znajdujących się w Centralnym Archiwum Wojskowym, Wojskowym Biurze Badań Historycznych w Warszawie i Archiwum Państwowym w Kielcach.

Z opracowań najbardziej przydatne okazały się zwłaszcza dotyczące dziejów wojennych 2. pal Leg. i 55. pal autorstwa: Włodzimierza Matwina¹ i Piotra Zarzyckiego². Dużo cennych informacji dostarczyły również wspomnienia, relacje i oświadczenia dowódców i żołnierzy³ oraz *Księga pamiątkowa artylerii polskiej 1914–1939*, opracowana przez Karola Lucjana Galstera⁴. Ponadto wiele wiadomości dostarczyły w szczególności prace: Bolesława Barszczewskiego⁵,

¹ W. Matwin, *Z tradycji bojowej 2 Pułku Artylerii Lekkiej Legionów z Kielc*, Kielce 1999.

² P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii Lekkiej*, Pruszków 1999; Tenże, *Południowe Zgrupowanie Armii „Prusy” we wrześniu 1939 roku*, Warszawa 2001.

³ L. Czyżewski, *Od Gór Borowskich do Zakrocymia*, Warszawa 1982; Tenże, *Wspomnienia dowódcy obrony Zakrocymia w 1939 r.*, Warszawa 1973; Oświadczenie b. st. ogn. 2. pal Leg. Kazimierza Opalińskiego z dnia 8 II 1972 r. (ze zbiorów Danuty Żbikowskiej, w posiadaniu autorki); J. Römmel, *Za honor i ojczyznę. Wspomnienia dowódcy armii „Łódź i „Warszawa”*, Warszawa 1958; A. Sikorski, *Działania Grupy „Sandomierz” w czasie kampanii wrześniowej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1961, nr 2; W. Thommée, *Ze wspomnień dowódcy obrony Modlina 13–28.9.1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1959, nr 3; A. Zbyszewski, *Odwroty*, Warszawa 1966.

⁴ *Księga pamiątkowa artylerii polskiej 1914–1939*, oprac. K. L. Galster, Londyn 1975.

⁵ B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej 2-go pułku artylerji polowej Legionów*, Warszawa 1929.

Mieczysława Bielskiego⁶, Igora Błagowieszczańskiego⁷, Romana Łosia⁸, Tadeusza Banaszka⁹, Ludwika Głowackiego¹⁰, Andrzeja Konstankiewicza¹¹, Stefana Machulę¹², Stanisława Maksimca¹³, Piotra Sai¹⁴, Józefa Smolińskiego¹⁵, Pawła Wieczorkiewicza¹⁶ i Jana Wróblewskiego¹⁷, a także *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej* (PSZ), t. I, *Kampania wrześniowa*, cz. 2 i 3¹⁸. Natomiast w podrozdziałach opisujących syntetycznie działania wojenne polskich jednostek Wojska Polskiego, autorka korzystała z ogólnych opracowań o kampanii polskiej 1939 r. autorstwa m.in.: Czesława Grzelaka, Henryka Stańczyka, Mieczysława Cieplewicza, Tadeusza Jurgi, Czesława Łuczaka, Eugeniusza Kozłowskiego, Zbigniewa Mierzwińskiego, Janusza Odziemkowskiego, Tadeusza Paneckiego, Edwarda Pawłowskiego, Bolesława Polaka, Mariana Porwita, Zbigniewa Wawera czy Apoloniusza Zawilskiego.

⁶ M. Bielski, *Grupa Operacyjna „Piotrków” 1939*, Warszawa 1991.

⁷ I. Błagowieszczański, *Artyleria w II wojnie światowej. Studium historyczno-wojskowe*, Warszawa 1983.

⁸ R. Łoś, *Artyleria polska 1914–1939*, Warszawa 1991; Tenże, *Z dziejów i kart chwały artylerii polskiej*, Warszawa 2001.

⁹ T. Banaszek, *Działalność kulturalno-oświatowa w jednostkach Wojska Polskiego na terenie województwa kieleckiego w latach 1919–1939*, [w:] *Spółczesność i kultura w regionie świętokrzyskim w XIX i XX wieku*, red. U. Oettingen, J. Szczepański, Kielce 2009; Tenże, *Działalność 2. Dywizji Piechoty Legionów w województwie kieleckim w latach 1922–1939*, [w:] „Między Wisłą a Pilicą. Studia i materiały historyczne”, 2009, T. 9; Tenże, *Obóz ćwiczeń Daleszyce*, Kielce 2011; Tenże, *Rola garnizonu w życiu społeczeństwa Kielc w latach 1918–1939*, Kielce 2009, mps pracy doktorskiej, UJK Kielce; Tenże, *Rola Wojska Polskiego w życiu społeczeństwa województwa kieleckiego w latach 1922–1939*, [w:] *Spółczesność i gospodarka w regionie świętokrzyskim w XIX i XX wieku*, red. U. Oettingen, J. Szczepański, Kielce 2008.

¹⁰ L. Głowacki, *Działania wojenne na Lubelszczyźnie w roku 1939*, Lublin 1986; Tenże, *Obrona Modlina 1–13.9.1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1959, nr 3; Tenże, *Obrona Warszawy i Modlina na tle kampanii wrześniowej 1939*, Warszawa 1985.

¹¹ A. Konstankiewicz, *Broń strzelecka i sprzęt artyleryjski formacji polskich i Wojska Polskiego w latach 1914–1939*, Lublin 2003.

¹² S. Machul, *Wspomnienia z okresu partyzantki i służby wojskowej w koszarach na kieleckim Stadionie*, Kielce 1998.

¹³ S. Maksimiec, *Armia „Lublin” we wrześniu 1939 roku*, Warszawa 2006.

¹⁴ P. Saja, *Armia „Lublin” 1939*, Toruń 2007.

¹⁵ J. Smoliński, *Polskie władze państwowe i wojskowe na uchodźstwie*, Warszawa 1999; Tenże, *2 Dywizja Strzelców Pieszych (Francja – Szwajcaria)*, Warszawa 1992; Tenże, *2 Warszawski Pułk Artylerii Lekkiej*, Pruszków 1995.

¹⁶ P. P. Wieczorkiewicz, *Kampania 1939 roku*, Warszawa 2001.

¹⁷ J. Wróblewski, *Armia „Łódź” 1939*, Warszawa 1975; Tenże, *Armia „Prusy” 1939*, Warszawa 1986.

¹⁸ *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej* (PSZ), t. I, *Kampania wrześniowa*, cz. 2, *Przebieg działań od 1 do 8 września*, Londyn [1954]; PSZ, t. I, *Kampania wrześniowa*, cz. 3, *Przebieg działań od 9 do 14 września*, Londyn 1959.

W pracy zachowano oryginalną pisownię tytułów opracowań wydanych przed 1939 r., np. B. Barszczewski, *Zarys historii wojennej 2-go pułku artylerji polowej Legjonów*, Warszawa 1929. Numery dywizji, pułków, baterii i kompanii zostały oznaczone cyframi arabskimi, np. 2. DP Leg., 2. DLek., 4. pp Leg., 400. pp, 5./2. pal Leg., 3./2. pp Leg., a brygad, korpusów niemieckich, dywizjonów i batalionów – cyframi rzymskimi, np. III BP, VII KA, III/2. pal Leg., II/4. pp Leg. Natomiast korpusy polskie i francuskie oznaczono cyfrą arabską: 2. KP i 45. KA.

Struktura pracy ma charakter problemowo-chronologiczny. W rozdziale pierwszym zostały przedstawione geneza i rozwój kieleckiego pułku artylerii w latach 1918–1939. Omówiono tutaj udział 2. pap Leg. w walkach w latach 1918–1920 i strukturę organizacyjną pułku. Ponadto dokonano charakterystyki specyfiki i znaczenia szkolenia oraz wychowania żołnierzy artylerii w okresie międzywojennym oraz zadań mobilizacyjnych 2. pal Leg. w 1939 r.

Rozdział drugi ukazuje zmagania bojowe 2. pal Leg. i jego II rzutu od 1 do 13 września 1939 r. Przedstawiono tutaj także ogólną sytuację wojenną armii polskich dla zarysowania tła ich działań zbrojnych. Żołnierze 2. pal Leg. ze składu 2. DP Leg., w ramach Armii „Łódź”, a od 8 września – Grupy Operacyjnej gen. bryg. Thommée, brali wówczas udział m.in. w bitwie granicznej na zachodniej granicy państwa, w walkach na głównej pozycji oporu nad Wartą i Widawką oraz w starciach podczas odwrotu od Gór Borowskich do Zakroczymia. Natomiast żołnierze z baterii 55. pal walczyli w tym czasie w rejonie Gór Świętokrzyskich i nad Wisłą w składzie: Grupy płk. dypl. Głabisza i Grupy „Sandomierz”.

W ostatnim rozdziale omówiono wysiłek zbrojny baterii 2. pal Leg. i rezerwowego 55. pal od 14 do 29 września 1939 r. Ponadto scharakteryzowano najważniejsze działania Wojska Polskiego po 13 września, w celu umiejscowienia ich walk na tle pozostałych zmagających wojennych, prowadzonych w kraju. W tym okresie artylerzyści 2. pal Leg. uczestniczyli m.in. w obronie ostatnich bastionów polskiego oporu, czyli Modlina i Warszawy. Natomiast baterie 55. pal walczyły m.in. w rejonie nad Wisłą i Sanem oraz na Lubelszczyźnie, w składzie: Grupy „Sandomierz”, a pod koniec kampanii 1939 r. także w ramach: III Brygady Piechoty, XIX Brygady Piechoty, Grupy „Stalowa Wola” czy Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Polesie”. Poruszono także kwestie dotyczące losów żołnierzy 2. pal Leg. po kampanii wrześniowej. Zostały one jednak omówione, na przykładzie wybranych osób, jedynie skrótowo. Kolejne ich życia w okresie II wojny światowej i po jej zakończeniu mogą z powodzeniem stanowić podstawę odrębnego opracowania.

W pracy zamieszczono również fotografie, schematy, tabelę, szkice oraz wykaz skrótów. Natomiast w aneksach zawarto:

- wykaz poległych i zmarłych z ran żołnierzy 2. pap Leg. w walkach o granice w latach 1918–1920;
- dane techniczno-taktyczne dział pułku;
- wykaz dowódców oddziału;
- obsadę oficerską:
 - 2. pal Leg. według stanu na dzień 23 marca 1939 r.;
 - 2. pal Leg. na początku kampanii wrześniowej 1939 r.;
 - Artylerii Dywizyjnej 2. DP Leg. na początku września 1939 r.;
 - oddziałów 2. DP Leg. w kampanii wrześniowej 1939 r.;
 - wielkich jednostek Armii „Łódź” we wrześniu 1939 r.;
 - niemieckich dowództw wielkich jednostek oblegających Warszawę i Modlin oraz biorących udział w innych działaniach na szlaku bojowym 2. pal Leg. we wrześniu 1939 r.;
 - II i III/55. pal rez. w kampanii wrześniowej 1939 r.;
 - niemieckich dowództw wielkich jednostek działających na szlaku bojowym baterii 55. pal rez. w kampanii 1939 r.

Należy stwierdzić, że problemy poruszone w pracy wymagają dalszych badań. Nadal istnieje bowiem wiele niedopowiedzeń oraz niejasności w związku z tą tematyką. W celu ich wyjaśnienia potrzebne są kolejne systematyczne studia nad tym zagadnieniem, w tym analiza i interpretacja obecnie niedostępnych lub nieopracowanych do tej pory źródeł. Autorka wyraża jednak nadzieję, że niniejsza praca przyczyni się w dużym stopniu do poszerzenia wiedzy oraz usystematyzowania wiadomości na temat uczestnictwa 2. pal Leg. oraz jego II rzutu – 55. pal rez., w kampanii wrześniowej 1939 r.

W tym miejscu pragnę wyrazić serdeczne podziękowanie prof. dr. hab. płk. Józefowi Smolińskiemu za okazaną mi życzliwość oraz cenne merytoryczne uwagi i sugestie, które miały znaczący wpływ na końcową formę niniejszej pracy, a także za udostępnienie mi materiałów z Instytutu Polskiego i Muzeum im. Generała Sikorskiego w Londynie. Wyrazy wdzięczności za zainteresowanie i wsparcie wysiłków wydawniczych kieruję do prezesa Krajowego Związku Byłych Żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, płk. Włodzimierza Cieszkowskiego. Dziękuję również dr. Jakubowi Żakowi za pomoc w uzyskaniu relacji i sprawozdań z IPMS w Londynie oraz dr. mjr. Tadeuszowi Banaszкови i dr. ppłk. Stanisławowi Maksimcowi za udostępnienie mi dokumentów z Centralnego Archiwum Wojskowego, Wojskowego Biura Badań

Historycznych w Warszawie i Archiwum Państwowego w Kielcach. Ponadto wyrażam podziękowanie pani Danucie Żbikowskiej za przekazanie mi materiałów o 2. pal Leg. Szczególnie dziękuję mojej rodzinie za okazaną mi cierpliwość, wyrozumiałość i duchowe wsparcie.